

Korporatsioon Sororitas Estoniae

Eesti jõulukombed

Rebasreferaat

reb! Marta Kohv

Magister referendi: ksv! Kristiin Kuuslap

Tartu 2024

SISUKORD

Sissejuhatus.....	3
1. Jõulud Eestis	4
2. Jõuluaja algus – toomapäev	5
3. Jõulukombed Eestis	6
3.1. Jõulutoit.....	6
3.2. Jõulumängud.....	7
3.3. Jõulutraditsioonid ja -uskumused	8
3.4. Jõulutegelased	10
3.5. Eluase.....	10
3.6. Jõulupuu.....	11
3.7. Jõulutegevused.....	12
4. Jõuluaja lõpp.....	13
KOKKUVÕTE	14
Kasutatud allikad	15

Sissejuhatus

Jõulud on viimase sajandi jooksul teinud läbi suure muutuse – tänapäeval on see eelkõige lihtsalt aeg detsembrikuu lõpus, mil tulevad sõbrad ja pereliikmed kokku ning naudivad head seltskonda ja maitsvat toitu. Praegu kuuluvad väheste eestlaste jõulutraditsioonide hulka jõuluendel ning -mängud ja seejuures tunneb referaadi autor, et jõulud on suures pildis oma tähendust kaotamas ning on muutunud kommertslikuks.

Referaadis tutvustatakse seda, millised olid jõulupühad eestlaste jaoks vanasti. Esmalt räägitakse, millal ja kui kaua jõulupühasid tähistati. Sellele järgneb jõuluaja esimese päeva ehk toomapäeva ning selle päeva tegevuste tutvustamine. Kolmas peatükk on jagatud alapeatükkideks, milles räägitakse vastavalt jõuluaja toidust, mängudest, traditsioonidest ja uskumustest, tegelastest, eluasemest, jõulupuust ning jõuluajale iseloomulikest tegevustest. Neljas peatükk räägib lühidalt jõuluaja lõpust.

Selle referaadiga tahab autor valgust heita eestlaste vanadele jõulukommetele ning loodetavasti inspireerida üle võtmaks nii mõndagi jõulutraditsiooni, mis on tänapäeval unustusehõlma vajunud.

1. Jõulud Eestis

Juba ammustest aegadest on tähistatud talvist pööripäeva, mis on vastavalt 21. või 22. detsembril. Sellest ajast on ka eesti keelde jäänud nimetus “jõulud” – soome keeles *joulu* ning skandinaavia keeltes *jul*. Lõuna-Eestis nimetati jõuluaega hoopis *talvistepühadeks*, Setomaal täpsemalt *talsipühadeks*. (Kõivupuu 2018: 123; Eisen 2013: 13) Seda, et jõulude tähistamise traditsioon pole meile tulnud Saksamaalt, tõendab asjaolu, et eesti keeles pole jõulude nimetus seotud selle saksakeelse nimetusega *Weihnacht* (Viires 2005: 7). Vanakristluse ajal segunesid paganlikud ja kristlikud jõulud (Õunapuu 2001: 147).

Enamasti on Eestis jõuluperioodi algust märkinud toomapäev ehk 21. detsember ning lõpu kolmekuningapäev ehk 6. jaanuar. Lääne-Eestis ning saartel ei pruukinud jõuluaeg kolmekuningapäevaga lõppeda: vahel lõppesid jõulud nuudipäeval ehk 7. või 13. jaanuaril ning vahel koguni küünlapäeval ehk 2. veebruaril. Võimalik, et jõulude ärasaatmisega oodati küünlapäevani, sest küünlapäev tähistas vanemal ajal uut aastaringi. (Tedre 1991: 15–20)

Jõulupühade kulminatsioon kestis kolm päeva: 25. detsembrist 27. detsembrini ehk esimesest jõulupühast kolmandani. Esimesel pühal käidi kirikus, teisel pühal mängiti ja käidi teistel külas ning kolmandat püha tähistati jõuluaja ärasaatmisega. Kolmandal jõulupühal pidavat päev juba kolme kukesammu võrra pikem olema. (Hiemäe 2018: 249; Eisen 2013: 225–229) Aastavahetust nimetati uuteks jõuludeks ning kolmekuningapäeva kolmandaks jõuluks või jõulusabaks. Jõuluaega võeti kui puhkust pärast rasket ja väsitavat aastat. (Lään 2012: 87)

2. Jõuluaja algus – toomapäev

21. detsember ehk toomapäev on nimetatud puuseppade kaitsja ehk apostel Tooma järgi. Toomapäeva tuntakse rahvasuus ka kui Musta- või Tahma-Toomase, nõgikuke-, nõgikikka- või tahmapäeva (Lään 2012: 63).

Toomapäeval alustati koristamisega selleks, et “Must-Toomas” välja läheks, kodu oleks pühadeks puhas ning et perel jätkuks virkust uuelgi aastal. Usuti, et toomapäeval pestud pesu on eriti puhas, sest Toomas pühib sinna oma käed. Pestud pesu ei tohtinud pimedas õue kuivama jätta, muidu võis Tahma-Toomas selle ära määrada. Toomapäeval algas ka usin söögivalmistamine – toidust pidi jätkuma jõuluaja lõpuni ehk kolmekuningapäevani. Enne toomapäeva pidi peremees muretsema jahubarud, sest alates toomapäevast ei tohi jahu jahvatada. Reel olevad viljakotid pidid olema ree esimeses otsas, sest muidu ähvardas oht, et rehepapp võib need teel ära varastada. Juba toomapäeval kehtis kõikide tööde keeld, ainus, mida teha tohtis, oli pühade jaoks valmistamine (Lään 2012: 63–71). Inimesele, kes toomapäeval tööd julges teha, öeldi, et “Toomas on tulivihane”. Seda, et veskirattad ei tohtinud liikuda, selgitati sellega, et muidu müristab suvel palju. (Eisen 2013: 27) Usuti, et toomapäevaks pidid olema laenatud asjad ja laenud tagastatud, vastasel juhul võis laenajal kehvasti minna (Kõivupuu 2018: 127; Eisen 2013: 218). Toomapäevast kolmekuningapäevani ei tohtinud naised ketramistöödega tegeleda, selleks pidid nad vokiid 21. detsembril ära peitma. Ketramist jõuluajal seostati halva õnnega: selle vastu eksijate lina ei kasvanud ning loomad olid õnnetud. (Hiemäe 2018: 246)

Toomapäeva lahutamatuks osaks oli Tahma-Toomase valmistamine: see oli kaltsudest ja õlgedest tehtud nukk, mida viidi teiste uste taha, lootes sellega enda perest laiskus, mured ja mustus teise majapidamisse ära ajada. Inimesed pidid käima enda välisust kontrollimas, sest kui Tahma-Toomas jäi ukse taha liiga kauaks, ähvardas pererahvast lohakus ja laiskus terveks aastaks. (Lään 2012: 64; Eisen 2013: 26) Võnnu kihelkonnast on teada selline Must-Tooma komme, kus vanadest esemetest valmistati Tooma keha ning mateti ta varem valmis kaevatud auku. Selline matmise traditsioon tuleb uskumusest, et kui Toomast hoolikalt ei maeta, tõuseb ta hauast ning hakkab majasid mustaks tegema. Samuti ei tohtinud üle Tooma haua käia ei inimesed ega loomad, sest muidu pääses Toomas maa alt välja ning hakkas majades korralagedust tekitama. (Eisen 2013: 26)

3. Jõulukombed Eestis

Jõulupühade tähtsust eestlaste jaoks võib kinnitada asjaolu, et jõuludest on säilinud rohkem traditsioone kui ühestki teisest pühast (Eisen 2013: 7). Selle peatüki alapeatükkides käsitletaksegi lähemalt erinevaid jõuludega seotud kombeid, mis kuulusid vanasti eestlaste eluviisi juurde.

3.1. Jõulutoit

Jõulutoit oli vanadel eestlastel suuresti au sees: toidulaud pidi olema rikkalik, sest mida uhkem jõululaud, seda rohkem toitu oli loota järgmisel aastal, või arvati, et see toob lihtsalt head õnne. Usuti, et jõulusööming tagas edaspidise hea tervise. Jõuluõhtul söödi 7, 9 või 12 korda – need maagilised arvud viitavad sellele, kui võrd rituaalseks jõulusöömingut peeti. Isegi hobune sai jõuluõöl Jämajas 9 korda süüa. Kõige tähtsam oli, et lapsed sööksid 12 korda, sest nii sirgusid neist terved inimesed. Selleks, et söögikordadel järge pidada, tõmmati seinale iga söögikorra kohta kriips. Kui eestlased olid veel pärisorjad, sõid nad jõuluajal aganaleiba ja silku ning jõid piima või kalja. Samuti oli levinud uskumus, et laud pidi olema kaetud terve öö selleks, et ringi rändavad hinged saaksid süüa. Jõuludeks valmistati jõululeiba, kukleid, karaskit, tanguvorsti, verivorsti, kapsaid, sealiha või -pead, alates 19. sajandi algusest ka kartulit. Vaesemates peredes sealiha ei söödud. 19. sajandi lõpust lisandus eestlase jõululauale kohv, tee ja leem. (Kõivupuu 2018: 128; Lään 2012: 88–89; Eisen 117–141) Paikkonniti pandi jõululauale ka keedetud ube, soolaherneid, kama ja mett. Pärnumaal pakuti jõuludel magustoiduks lääkisid ehk purustatud kanepiterad ja oad segati searasvaga üheks massiks ning neist veeretati pallikesed. (Eisen 2013: 118–120) Piparkooke hakati Eestis küpsetama 1930ndatel, mil neid tehti korraga nii palju, et neist jätkus mitmeks kuuks (Õunapuu 2001: 183).

Vanasti oli kõige auväärsem jõulutoit **tanguvorst** ehk n-ö valge vorst. See pidi olema laual selleks, et sigadel läheks hästi. Vorstitegemise ajal ei tohtinud rääkida, sest muidu võisid vorstid lõhki minna. Häädemeestel ei tohtinud ka vanduda, sest muidu tuli Vanapagan, kes kaotas vorstisöömisest saadavad kasulikud mõjud. Vorste valmistas alati perenaine, kel oli valge rätik peas ning põll ees. Tanguputru lisati peki- ja lihatükke ning maitsestamiseks kasutati köömneid ja vorstirohtu. Lapsed aitasid vorstitikkudega emal vorste kinni panna. Vorste keedeti soolases vees ning hiljem pandi need ahju küpsema. Selleks, et vorstid oleksid rõngakujulised, seoti vorstid enne küpsetamist otsapidi kokku. (Lään 2012: 64–69; Kõivupuu 2018: 139; Eisen 2013: 136) Selleks, et teada saada, kas jõuluvorstid kukuvad hästi välja,

vaadati taevasse – kui taevas oli punane, tähendas see, et vorstitegu läheb õnneks (Eisen 2013: 28). Verivorsti söödi pigem Lõuna-Eestis (Eisen 2013: 135).

Vaieldamatult kuulus eestlaste toidulauale eriline **jõululeib**, mida nimetati jõluorikaks, näarikakuks, talsipühakaraskiks vms. Selle leiva kuju võis küll varieeruda, kuid see oli kaunistatud erinevate jäljenditega, näiteks võtme- või sõlejälgedega. Jõululeib pidi laual olema terve jõuluaja, soovitatavalt nii, et lahti lõigatud ots ei oleks ukse poole. Pärast pidustuste lõppu söödeti jõululeib karjaloomadele, sest arvati, et see toob vilja- ja karjaõnne. Samuti tagas leiva laual hoidmine hea leivajätku ka järgmiseks aastaks. (Hagu jt 2019: 37; Tedre 1991: 16; Kõivupuu 2018: 139)

Jõuluuag ei möödunud kunagi **jõuluõlleta** – seda valmistasid nii rikkad kui ka vaesed. Jõuluõllet oli oma rituaalne ja muistne taust. Õlleteoga alustati enamasti toomapäeval, kuid oli ka neid, kes hakkasid jõuluõlut tegema juba südaööl, sest usuti, et kui võõras satub õlletegemisele peale, läheb õlu käärima. Virumaal olid sellega vastuolulised lood: osad olid arvamisel, et jõuluõlut ei tohtinud valmistada ning teised arvasid jällegi, et just toomapäeval on selle alustamiseks õige aeg. Õllevalmistamise keeldu toomapäeval seostati uskumusega, et aasta kõige pimedamal ajal on kurjad jõulud liikvel. Värsket jõuluõlut käisid maitsmas valgesse riietunud eakamad mehed, keda kutsuti toomateks ning nad ütlesid, et “Toomas tuleb toobripuuga” või “Toomas tuleb, toop kaenlas”. (Tedre 1991: 15–16; Eisen 2013: 28; Hiemäe 2018: 245; Lään 2012: 64) Jõuluõlle joomine jõuluajal tagas head suhted pererahva seas. Algselt toodi lauale üks õllekann, mida pererahvas omavahel jagas. Hiljem oli laual paar õllekannu ning siis, kui kõigil enda kann oli, oli kombeks õllevahu pealt tulevikku ennustada. (Õunapuu 2001: 184) Õlu oli osa eestlaste rituaalidest: seda pakuti maja-, õue- ja veehaldjatele ning kalamehed valasid hea kalaõnne nimel õlut merre, ka koduloomadele pakuti jõuluõlut (Eisen 2013: 152–157).

Jõuluõlle kõrval oli teine tähtis jook – **piiskopijook**. Seda valmistasid eelkõige linnakodanikud juba mitusada aastat tagasi. Oma olemuselt meenutas piiskopijook glögi: piiskopijook oli kuum jook, mille põhjaks võeti punane vein ning sellele lisati apelsini, maitseaineid ja punši. (Õunapuu 2001: 184)

3.2. Jõulumängud

Jõuluajale olid iseloomulikud populaarsed pühademängud, mida peres omavahel mängida sai.

Eriti armastatud pühademäng oli passilöömine. Kõik mängijad pidid endale valmistama õlest nuudi ning nendega hakati teineteist peksma. Sageli satuti mängust niivõrd hoogu, et see päädis tõsisemate tülidega. (Viires 2005: 39) Teist menukat jõulumängu nimetati rätsepaks või rätsepale silma pistmiseks. Rätsepale silma pistmine käis nii, et esmalt tuli õlgedest valmistada kolmejalgne kingsepp. Kingsepp pandi natuke kaugemale püsti, siis seisis kaks poissi seljakuti ning hoidsid enda jalge vahel teivast. See, kes kingsepa poole seljaga jäi, pidi üritama kingsepale pihta saada ehk teisisõnu pidi ta kingsepalt silma välja torkama. Teine poiss ehk see, kes jäi näoga kingsepa poole, ei tohtinud lasta sel juhtuda, tema pidi teivast juhtima vasakule ja paremale, üles ja alla, et torkijat segada. (“Jõulumäng,” Vanad ja uued mängud rahvaluulearhiivist 2024)

3.3. Jõulutradsioonid ja -uskumused

Üldiselt arvati, et hinged hakkasid juba mihkclipäeval ehk 29. septembril ringi käima ning nii jõuluaja lõpuni. Hinged külastasid eelkõige selliseid paiku, kus nad oma eluajal palju viibisid, näiteks kodu ja kirikut. Põranda õlgedega katmine võib olla seotud ka uskumusega, et paljal põrandal käivad elavad segavad oma sammudega esivanemate hingi. Samuti ei tohtinud uksti lukustada, sest hinged ei pääsenud muidu uksest sisse. Elavad käisid kirikus jõuluhommikul ja -õhtul, hinged aga keskööl. Selleks olid surnute jaoks kirikud valgustatud, mängiti orelit, kogudus laulis ning kirikuõpetaja pidas jutlust. (Eisen 2013: 45–47) Kihnus ei tohtinud jõuluajal põrandaid pühkida (Hagu jt 2019: 36). Arvati, et kui jõuludel raha taskus hoida, pole vaja rahaprobleeme karta järgmise jõuluajani, Helmes loodeti heale rahaõnnele sellega, kui jõululauale soomustega keedetud latikas asetati (Eisen 2013: 218). Viljasaagi ennustamiseks loobiti lakke õlgi. Õlgi visates pidi soovima, et õled kasvaksid nii pikaks, kui kõrgele need visati. Kõrred, mis jäid lakke kinni, näitasid viskajale, mitut eluaastat ta veel näeb. Hiius ennustati kinnijäänud õlgedelt kalasaagi suurust. (Hiemäe 2018: 250; Eisen 2013: 71) Nagu vastlapäevalgi, lasti Lõuna-Eestis jõuludel või aastavahetusel liugu, selleks et kasvaksid pikad linad. Paikkonniti põletati linu, et järgmisel aastal tuleks veelgi paremad linad. (Eisen 2013: 217) Valga piirkonnast on tuntud traditsioon tühja soolikasse õhu puhumine ning seejärel selle otstest kinni sidumine. Selline õhku täispuhutud soolikas visati naabritele tuppa, et endale head õnne tagada. (Eisen 2013: 136)

Toomapäeva kasutati sageli ilma ja eluolu ennustamiseks. Näiteks tuule järgi sai ennustada seda, milline talv oli ees ootamas: kui toomapäeval puhus põhjatuul, tuli külm talv, lõunatuult seostati aga sooja talvega (Lään 2012: 65). Toomapäeva tuisususest sõltus ülejäänud aasta: kui

enne toomapäeva tuiskab, tuiskab terve talv, kui tuiskab toomapäeval, on heinasaagi poolest hea aasta, kui ei tuiska üldse, ei ole üldse heinaõnne. (Hiimäe 2018: 246) Usuti, et kui toomapäeval sajab lund, on suvel palju putukaid. Selleks, et majja ei saaks siseneda kurivaim, tehti toomapäeval elumajale lähima puu peale rist. Toomapäeva õhtul joosti kolm korda ümber maja ning siis vaadati katusele, kuhu ilmus vaim. Nähtud vaimu värvusest sõltus järgmise aasta heaolu – valge vaim tähendas head ja must vaim kehva aastat. (Lään 2012: 72) Kui enne jõuluaega on külm, siis suvi on soe ning kui jõuluajal sajab lund, on suvi marja- ja hernerikas. (Lään 2012: 90) Pööriööl pidi olema süüdatud tuli, sest see ei lasknud kurjadel vaimudel lähedale tulla ning sümboliseeris päikest. Ka elumajade ehtimine roheliste okstega on väga kaua aega tuntud traditsioon ning tähistab elu taasärkamist. (Kõivupuu 2018: 124)

Muhu saarel visati jõluhommikul hea viljaõnne tarvis põrandale teri (Eisen 2013: 217). Tarkuse kogumiseks tuli jõululaupäeva ööseks raamat padja alla asetada, ning selleks, et terve aasta virk püsida, tuli jõululaupäeva- ning uusaastaööl ärkvel olla (Lään 2012: 89). Arvati, et jõuluööl hakkavad loomad rääkima, eelkõige elust ja tulevikust, kuid see ei kesta kaua. See, kes loomade kõnelemisele peale satub, sureb varsti. (Eisen 2013: 37) Setomaal ja Saaremaal levis uskumus, et kui laps sünnib jõuluööl või esimesel jõulupühal, saab ta õnnelikuks. Jõululaupäeval sündinud looma ei tohtinud Lihulas kuue päeva jooksul võõrale anda, sest muidu ähvardas pererahvast halb õnn. (Eisen 2013: 41–218) Tuba pidi jõuluööl valge olema Jeesuse sünni pärast, sest siis Jeesus nägi, kuhu tulla. Magati õlgedel, aga selleks, et viljaõnnega kehvasti ei läheks, ei tohtinud magada ristijsalu ega külge pöörata, magama pidi sirgelt. (Hiimäe 2018: 251) Üldiselt tähendas jõululaupäeval aevastamine head õnne, nii ongi Räpinast teateid selle kohta, et üritati võimalikult palju aevastada. Ometi usuti Saaremaal, et kui jõuluõhtul aevastati nägu kiriku poole, tähendab see surma. (Eisen 2013: 219)

Jõulu esimesel pühal tuli nägu pesta hõbeveega ehk veekausi sisse pisteti hõberubla või -sõrmus. Hõbeveega näo pesemine garanteeris järgnevaks aastaks ilusa ja noore näonaha ning hea tervise. (Lään 2012: 89) Saaremaalt on teada uskumus, et kes hõbe- või kullavee kausist suuga esimesena mündi kätte saab, saab õnnelikuks. (Eisen 2013: 220)

Vana-aasta ehk nääri-laupäeva õhtul ennustati Harjumaal tulevikku kinga loopimisega: tuli seista seljaga ukse poole ning heita jalanõu jalast üle õla ukse suunas. Tütarlapsed, kelle visatud kinga nina jäi ukse poole, pidavat uuel aastal mehele saama. (Tedre 1991: 18–19) Kui uuel aastal esimene külaline tuli, taheti, et ta oleks meessoost, sest see tõi õnne (Kõivupuu 2018: 141).

3.4. Jõulutegelased

Jõuluajal käisid ringi erinevateks loomadeks maskeerunud inimesed: mängiti hane, aastavahetusel sokku või karu (Tedre 1991: 15).

19. sajandi keskel hakkas Saksamaal toimetama jõuluvana ning saksa kultuurist on ta meilegi jõudnud (Viires 2005: 98). Teadaolevalt jõudis esimene jõuluvana eesti laste juurde 1896. aastal Audru-Malla koolimajas, kuid ei teata, kas ta ka kingitusi jagas (Kõivupuu 2018: 131). Jõuluvana hakkas Eesti kodudesse jõudma 1920ndatest aastatest. Kingituse lunastamiseks tuli lugeda salmi ning need, kes seda ei teinud või hoopis lugesid ette naljaluuletuse, said kaasatoodud vitsakimbuga karistada. (Hiimäe 2018: 252) Kihnus oli jõuluvanal kaasas pisike jõulupuu ehk mänd, ta kandis tagurpidi tõmmatud kasukat ning varjas oma nägu, kingikotis olid tal laste jaoks peamiselt pähklid ja õunad (Hagu jt 2019: 37).

Jõuluhanel oli seljas valge kasukas ning käes kepp. Ta kontrollis laste lugemisoskust ning seda, kui hästi nad käituvad. Jõuluhani nõudis oma käigu eest vaevatasuks õlut. (Tedre 1991: 16)

Näärisokul, kelleks oli tavaliselt maskeerunud mees, oli sabaks viht, seljas pahupidi tõmmatud kasukas ning käis teistel külas, ise neljakäpukil, kastas saba vette ning peksis sellega teisi. Lahkudes kirjutas jõulusokk pere tare uksele sötükiga uue aastanumbri. (Tedre 1991: 16; Kõivupuu 2018: 142) Näärisoku käik tõi kaasa vilja-, karja- ja pereõnne, temale antud annid tagasid sokule kordaminekuid (Õunapuu 2001: 165). Ehkki jõuluvanale vastas vanasti näärisokk, siis näärisokk kinke ei toonud, pigem liikus ta nalja tegemise eesmärgil ja tahtis ise kinke saada (Viires 2005: 16). Jõulukaru toimis samamoodi: tal oli seljas pahupidi pööratud kasukas, käis neljakäpukil ning lõbustas sellega pererahvast. Ka karu soovis oma käigu eest tasu saada. (“Jõulukaru,” Eesti maskeerimiskombestik 2024)

Lääne-Eestis ja saartel käisid nääripoisid uusaasta esimestel tundidel teistel külas, soovisid neile head uut aastat ning nii nagu näärisokudki, kirjutasid nad majauksele uue aasta numbri. Nääripoisid said selle eest vastutasuks vööpaelu, pähkleid ja õunu. (Kõivupuu 2018: 141)

3.5. Eluase

Vahel kaeti rehetoa seinad linase kangaga, et tuba valgemaks teha. Jõulumeeleolu loodi ka seinapraegude vahele kuuseokste ning peergude pistmisega. Lakke, eelkõige söögilaua või ukse juurde, riputati õlest või pilliroost meisterdatud kaunistusi. Omapäraseks kaunistuseks

saab lugeda ka naerisse või kartulisse torgatud õlekrässe: õlekõrred pandi läikpaberist läbi ning torgati siis kartulisse – see oli üks viis jõulukrooni valmistamiseks. Jõulukroone valmistati veel pilliroost või õlgedest ning kaunistati need näiteks riideribadega. (Hiemäe 2018: 249–250; Õunapuu 2001: 154) Jõuluajale iseloomulikud olid mitmeharulised jõuluküünlad, küünlaid asetati isegi leiva sisse, et järgmiselgi aastal söögivarudest puudu ei jääks. Üle kogu Eesti arvati, et jõuluõöl peab küünal põlema, muidu võib midagi halba juhtuda. Kui küünal ootamatult kustus, oli karta saabuvat surma. (Õunapuu 2001: 158–159)

Tuppa toodavaid jõuluheinu või -õlgesid kutsutigi lihtsalt *jõuludeks*. Põltsamaal usuti, et kui tuua heinad tuppa enne varavalget, tuleb suvel ilus heinaaeg. Jõuluheintel arvati olevat maagiline mõju. Vanasti pandi õled maha kirikussegi, kuid tulekahjude kartuses lõpetati see 19. sajandil. Jõuluheinad on meile tulnud paganuse kaudu, neid kasutati Eesti juba enne ristiusustamist. Enamasti tõi heinad tuppa sulane, kes küsis kas ja kui kauaks jõulud vastu võetakse ning selle peale vastati talle toast. Enne seda, kui heintele minna sai, pidi Tõstamaal neile vett peale viskama. Kui heinad olid kenasti tuppa toimetatud, algas õlgede lakke ning vastu parsi viskamine. (Eisen 2013: 29–70)

3.6. Jõulupuu

Arvatakse, et jõulupuude traditsiooni looja oli Martin Luther. Tuppa toodud jõulupuud hakkasid levima alates 16. sajandist, kui nii toimiti Saksa linnades. Ühisjõulupuud tekkisid linnadesse 19. sajandi keskel ning teadaolevalt esimene väljakukuusk püstitati Tallinnas 1928. aastal. Samas on teada ka 1837. aastal Tartus vaeslaste jaoks püstitatud jõulupuu kohta. Jõulupuud hakati tuppa tooma 19. ja 20. sajandi vahetusel, kui elamutest kadusid muldpõrandad, enne seda täitsid jõulupuu olemasolu põrandale pandud jõuluõled. Kõigepealt hakati jõulupuud viima koolidesse, mõisatesse, kirikutesse ja seltsidesse. Tänapäeval tunneme jõulupuuna eelkõige kuuske, kuid see pole alati Eestis kõikjal nii olnud: kihnlased tõi tuppa mände ning hiidlased isegi kadakaid – esmatähtis oli see, et jõulupuu oleks igihaljas ja roheline. Jõulupuud ehitati vahast ja lambarasvast tehtud küünaldega, õunte, präänikutega – oli tähtis, et jõulupuu säraks. (Viies 2005: 24; Kõivupuu 130–131; Hiemäe 2018: 251–252)

Vanemast ajast on teada, et Võnnus toodi tuppa käharaid kuuski, millest lõigati oksakesi ning osa okstest pandi loomadele toidu sisse, et nad hea tervise juures püsiksid. (Eisen 2013: 84) Kihnlased toovad oma jõulupuu tuppa ja ehivad seda alles jõululaupäeval (Hagu jt 2019: 35).

3.7. Jõulutegevused

Jõulu esimesel pühal ei saanud abielluda ega matuseid pidada. Jõululaupäeval ei käidud külas, esimesel pühal oli see eriti häbiväärne: külaskäijaid ähvardati vanade pastalde, hobuserangide või kivi kotiga kaela viskamisega. Teisel jõulupühal sõideti külla hobusega, kaasas aisakell või kuljused. (Hiemäe 2018: 253) Jõuludel veedeti aega ka muinasjutte vestes ning need, kes jõuluaegse mõistatamisega tegelesid, said hea õnne osaliseks (Eisen 2013: 220–223).

Jõululaupäevase saunaskäiguga sai lugeda tööd lõppenuks ning alustada jõulupuhkusega (Õunapuu 2001: 156). Tuli käia saunas, muidu ähvardas oht terveks järgneva aastaks röpaseks jääda. Üle Eesti on pühadeaegne saunaskäimise aeg erinenud, kuid enamasti langes see jõululaupäevale. Näiteks Abjas hakati saunaahju kütma siis, kui kukk oli teist korda kirenud, sest selleks ajaks, kui valgeks läks, pidi olema pererahvas puhas ning puhtad riided selga pannud. (Eisen 2013: 31) Saunas söödi ja joodi, ning see õlu, mis üle jäi, visati kerisele, et suvel oleks hea viljasaak (Õunapuu 2001: 156).

Tähtis oli lapsi tegevuses hoida: nemad valmistasid vanemate inimeste juhendamisel kaunistusi. Halvasti käitunud lapsi ähvardati sealauta saatmisega, ülemeelikud lapsed pidid minema küla pealt otsima midagi sellist, mida päriselt ei eksisteerinudki. (Hiemäe 2018: 250) Laste kohustuseks oli ka ahjutulel silma peal hoidmine. (Eisen 2013: 33)

Jõululaupäevale omaste tegevuste hulka kuuluvad ka surnuaial käimine, talust tallu külas käimine ehk latsis käimine. Kihnlastele on tänapäevalgi omane jõululaupäeval latsis käimine: vanasti liikusid mehed väikestes gruppides, kaasas mõni muusikaline instrument. Levinud oli komme, et külla minnes võeti kodust külakostiks kaasa mõnda jõulutoitu või -õlut. (Hagu jt 2019: 35)

Setomaa vanem traditsioon, mis Nõukogude ajal ära kadus, kuid nüüd on taaselustatud, on krõstoslaavitamine. Krõstoslaavitamine seisnes selles, et lapsed, enamasti poisid, käivad omavalmistatud kuplisse süüdatud põlevate küünaldega peredes kuulutamas Kristuse sündi. (Hagu jt 2019: 77)

Jõulukarte hakati Inglismaal ja Saksamaal saatma 19. sajandil ning eriti suure populaarsuse saavutas see 1920ndatel. Eestis hakati jõulukarte saatma 19. sajandi lõpus, mil Venemaa uuendas oma postimäärustikku. (Kõivupuu 2018: 132; Viires 2005: 136)

4. Jõuluaja lõpp

Jõuluag lõppes enamasti kolmekuningapäeval ehk 6. jaanuaril (Õunapuu 2001: 166). Kolmekuningapäeva tähistatakse 4. sajandist. Eestlaste jaoks tähistas see uue tööperioodi algust – naised tõid vokit ja kangasteljed jälle välja ning mehed alustasid metsatöödega. Kolmekuningapäeval viidi kuusk toast välja, lapsed sõid ehteiks olnud maiustused ära. Varem koguti linnades kõik jõulukuused kokku ning põletati rituaalselt. (Kõivupuu 2018: 149) Jõuluaja ärasaatmist tähistati niisamuti kui jõulu- ja vanaaastaõhtut: söödi, joodi ning mängiti jõulumänge. Küll aga tähistati jõulude lõppu Lääne-Eestis rootslaste kombel nuudipäeval, mis on oma nime saanud skandinaavia pühaku Knuti järgi. Nuudipäeval oli noortel meestel kombeks käia teistel külas ning ära juua nende jõuluõllevarud. Jõule aeti välja õlgedest nuutidega vehkides. (Õunapuu 2001: 166)

KOKKUVÕTE

Eesti vanarahva jaoks olid jõulud üks olulisematest, kui mitte olulisim püha, millega käisid kaasas kindlad rituaalid ja kombed. Harilikult peeti jõuluajaks ajavahemikku 21. detsembrist ehk toomapäevast kuni 6. jaanuarini ehk kolmekuningapäevani. Toomapäevaga pidid olema olulisemad tööd tehtud ning töökeeld kehtis terve pühadeaja, tegeleda võis ainult selliste töödega, mis olid otseselt jõuluajaga seotud. Lahutamatu osa jõuludest oli jõulutoit, millega kaasnesid ka teatud uskumused, näiteks pidi olema laud kaetud pühade algusest lõpuni. Jõulumängud olid eriti tähtsal kohal laste jaoks. Vanad eestlased tundsid palju rohkem jõuludega seotud tegelasi kui pelgalt jõuluvana, kõigil neil oli oma tähtis roll. Jõuludega käisid kaasas tähtsad uskumused, näiteks tuli meelega teha oma surnud esivanemate hingedele, kes pühadeajal maal ringi käisid. Eestlaste jaoks oli jõuluajal saunas käimine püha – muidu ähvardas halb õnn. Ka eluase tuli pühade saabudes korda teha, seda kaunistati erinevate dekoratsioonidega ning tuppä toodi õled, hiljem asendati õled jõulupuuga. Eestlastele oli oluline osa pühadest ennustamine, eelkõige vaadati, kas järgnevas aastaks õnne jagub. Jõuludel oli eestlaste jaoks ka sotsiaalne roll – aega veedeti kodus perekonnaga, kuid käidi ka kirikus ning teistel külas. Samuti käisid jõuluaja lõppu märkinud kolmekuningapäevaga kaasas kindlad traditsioonid ja uskumused. Vanade eestlaste jõulukombed on ajaga küll kohati kadunud, kuid osalt on need siiski säilinud, näiteks jõulutoidu ja jõulupuuga toomise osas.

Kasutatud allikad

Eisen, Matthias Johann 2013. Meie jõulud. Toim. Moonika Kuusk. Tallinn: Tammerraamat, 7–229.

Hagu jt 2019 = **Hagu, Paul, Juris Lipsnis, Dace Martinova, Māra Rozentāle, Anu Saare, Zoja Sīle 2019.** Igal kandil omad kombed: kihnlaste, setode, suitide ja liivlaste pühad ja tähtpäevad. Värskä: Seto Instituut, 35–77.

Hiiemäe, Mall 2018. Virumaa kalendripärimus. Koost. ja toim. Mall Hiiemäe. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 245–253.

“Jõulukaru.” Eesti maskeerimiskombestik.
https://www.folklore.ee/Sanditajad/tekstid_eraldi?tyyp=13. Vaadatud 29.11.2024.

“Jõulumäng,” Vanad ja uued mängud rahvaluulearhiivist.
<http://www.folklore.ee/ukauka/arhiiv/items/show/1445>. Vaadatud 19.11.2024.

Kõivupuu, Marju 2018. Meie pühad ja tähtpäevad. Toim. Eha Kõrge. Tallinn: Varrak, 123–149.

Lään, Christina 2012. Rahvakalendri tähtpäevi: Eesti rahvakombed väikestele ja suurtele. 3., täiendatud trükk. Toim. Aime Kons, Silvi-Aire Villo. Tallinn: Ilo, 63–90.

Tedre, Ülo 1991. Vanadest eesti rahvakommetest. Tallinn: Perioodika, 15–20.

Viires, Ants 2005. Meie jõulude lugu. 2., täiendatud trükk. Toim. Riina-Ester Aro. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 7–136.

Õunapuu, Piret 2001. Pühad ja kombed. Toim. Katrin Kiik. Tallinn: Tänapäev, 147–184.